

És az égő Színyéren is találkozunk ezzel a hanggal:

»Odébb néhány paraszt állt egy csoportban a cédulaház oldalának támasztva fürtös gubába takart vaskos alakjukat, mely feketén egy tömegben mozgott a rőt félhomályban. Az egyik kar felnyúlt és ökölrel fenyegette a kastélyt.«

A forradalmi erő felismerése teszi lehetővé a bátor kritikát, a végső leszámolást a dzsentrivel.

A forradalmasodó Magyarország igézete mutatja már azt, hogy Kaffka Ady harcostársaként küzd az irodalomban. Nem véletlen Ady elismerése az írónó iránt. Ady nagy szellemi és írói hatását világnézetére és írói magatartására regénystílusában is fellelhetjük. Ady lázas, lüktető, szaggatott és fölrazó prózájának nyoma gyakran bukkan fel.

Az előszó azzal is adós marad, hogy megjelölje Kaffka helyét a magyar irodalmi történetében. Pedig a Színek és évek fontos láncszeme a magyar kritikai realista regényirodalomnak. Beletartozik abba a sorozatba, amely elsősorban a dzsentri világ megvilágításával és általában a feudális maradványok kritikájával harcol a szebb, boldogabb hazáért. A Noszty fiú esete a Tóth Marival még ennek a rétegnek áttörhetetlen, az élet szépségét megfőjtő uralmát ábrázolja. A Színek és évek a züllő parazita életet állítja elénk. Az Uri muri és a Kivilágos kivirradtig már a végső dekadenciát, a teljes hanyatlást idézi. Kaffka Margit méltó helyet foglal el Mikszáth és Móricz, nagy haladó regényíróink között.

László Imre

MÓRICZ ZSIGMOND : ÁRVERÉS A NÁDASON

Szerkesztette és bevezette: *Illés Endre*. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951.

Móricz Zsigmond írói fejlődésének hiteles rajzát csak az tudja megalkotni, aki az író megjelent összes írását — regényeit, novelláit, cikkeit, tanulmányait stb. — szemmel tartja, értékeli. Ennek megvalósításától azonban még távol állunk. Móricz apróbb írásainak nagy része, de még regényei közül is némelyik, hozzáférhetetlen. *Ezért pótol ez a kötet is lényeges hiányt, hiszen — egészében jónak mondható válogatásban — az író 1932-től haláláig a különböző napilapokban megjelent — eddig önálló kötetben ki nem adott — novelláiból ad izeltőt.* Ezek az írások természetesen nemcsak az író fejlődését kutató tudományos dolgozók számára értékesek, hanem igen tanulságosak és élvezetesekek, egyre inkább olvasóvá váló dolgozó népünk számára is. Móricz Zsigmond éppen ebben az időszakban, élete végén — társadalombírálatban, kiútkeresésben, de a művészi megjelenítésben is — eléri fejlődése csúcsát; s ami ezzel párhuzamos: írása saját korában hatalmas társadalmi funkciót töltött be — ugyanakkor minden időkre szóló művészi értéké is nőtt. Ezt mutatják e kötet legkiválóbb novellái is, melyek közül némelyik művészségben felér a Válogatott novellák legjobb darabjaival.

A válogatás ebből a szempontból jó. Móricz Zsigmond ebben az időszakban nagyon sok helyen, nagyon különböző színű és értékű novellát közölt. Ezekből a kétségkívül leginkább együvé tartozó és legérdekesebb anyagot, a Pesti Naplóban megjelenteket

választotta ki a szerkesztő igen jó művész-érzékkel, így a kötetben a korszak legszebb novellái mind megtalálhatók és csak a leg gondosabb utánanézés hiányolhatja pár novella elmaradását. Majd a későbbiekben megokoljuk bővebben, most csak a cím szerint közöljük, mely novellák közlését tartottuk volna még elengedhetetlennek. Már a tárgykör szerinti vizsgálat alapján is hiányzik a művészi tárgyú novellák legszebb darabja: az »Életre ítélt« c. (Pesti Napló 1938. márc. 13.), mely az »öregedő« Móricz művészi problémáiról is meggyőző képet ad. Közölni lehetett volna még az Árvácska c. regény témájának első megfogalmazását, az »Árvácska« c. elbeszélést. (Pesti Napló 1939. okt. 29.) Mindkettő a 30-as évek végéről való — s így is hiányt pótolna. Ugyanis a válogatás időrendi szempontból aránytalan. Harmincegy novellából csak öt 1935 utáni és a legutóbbi is csak 1938-ból való. Mi jellemzi Móricz novelláit 1938-tól 42-ig? Ha ezek az írások művészi hiányosságai miatt nem kerülhettek be a válogatott kötetbe — (bár itt a kutatás iránt némi kétségünk van — legalább az előzőnk kellett volna ezekre az írásokra is kitérni. Ezt különben elengedhetetlennek tartottuk volna az egész kötet anyagára vonatkozóan is. Nagyon szép, »túl pozitív« az a kép, melyet e novellák az öregedő novelláiról Móriczról adnak. Világnézeti, társadalom-ábrázolási, de főleg művészi szempontból sok, kevésbé értékes darabbal is találko-

tunk a lapokban, ezek problémáira is szükséges lett volna az előszóban, vagy a jegyzetben utalni. A hiányzó novellák beiktatására még azonos keretben is lett volna lehetőség gondosabb válogatás mellett, hiszen több novella (az »Egyszer jóllakni«, — »Árverés a nádason«, — »Ha a kislány nem álmos«) — melyet a szerkesztő még kötetben meg nem jelentnek tüntetett fel — a Komor lóban már jóval előbb helyett kapott. (Ezt a hibát a kiadó lektorainak sem lett volna szabad elnézni.)

A kötet összeállításánál, a novellák rendszerezésénél a szerkesztő abból az elvből indult ki, hogy »az időrendi közlés kissé zilált és a megírás véletlenjét túlbecsülő kötetet eredményezett volna«, — ezért tárgykörök szerint (» — jegyzetek és jelenetek készülő önéletrajzból, — a falusi szegénység világa, — a dzsentri és papi világ — a nagyvárosi szegények — a tisztviselő világ — történelmi novellák — «) rendezte az anyagot. Általánosítani ugyan még nem mernék álláspontokat, de jelen esetben semmi esetre sem tarthatjuk helyesnek a felvetett elvi szempontokat. A művek megjelenési sorrendje (különösen, amikor — mint most is — egy ilyen hosszabb korszakon tekintünk végig) nem »véletlen« jelenség. Ellenkezőleg a művek keletkezési sorrendben való olvasása, az időrendi szemlélet érteti meg velünk teljes gazdaságában az írói alkotásokat, mert ez juttat el bennünket az író témaváltoztatásának, szemléletmódja alakulásának, egész írói fejlődésének, kibontakozásának megértéséhez. Csak ez juttat el bennünket ahhoz, hogy az író egyéni élettörténetéből és a társadalmi körülmények konkrét alakulásából értsük meg a művek keletkezését s mondanivalóját. Nézetünk szerint ez a kötet is, — éppen a tárgyköri rendezés miatt — veszítette el belső, harmonikus egységét. Időrendileg pl. egy későbbi témakör került előre (életrajzi visszaemlékezések 1935-ből) melyet az előzőek nélkül teljes gazdaságban nem érthetünk meg, amely viszont nem járul hozzá a kötetben későbbi következők hatásának elmélyítéséhez sem. Ugyanakkor későbbre kerültek azok a novellák, melyek az író erre az egész korszakra jellemző álláspontját, sőt új fejlődési korszakának megindulását is jelzik: *a gazdasági válsággal kapcsolatos írások*. Csak ezekből kiindulva lehet Móricz Zsigmond 1930-as évek kezdetétől élete végéig tartó korszakát megérteni és ez a szempont hiányzott a kötet összeállításánál, de teljes mértékben hiányzott az Illés Endre előszavából is.

Mit mutatott volna egy ilyen szempontú rendezés? Az 1932—35-ös évek novellái bő bizonyítékot nyújtanak arra, milyen közvetlenül érintette Móricz Zsigmondot a gazdasági válság. Adatokra támaszkodó, feltétlenül hiteles minden észrevétele. Való-

ságos krónikása lett a korszaknak. És a számadatok életté váltak a kezében, így tudott különös fényt deríteni a korszak, de az egész kapitalista társadalom végtelen embertelenségére. A munkanélküliség réme nála a legmélyebb emberi viszonyban, a megfogamzott gyermek átokká válásában nyer megrázó formát (»Az a félelmes harmadik«), a munkavállaló teljes kiszolgáltatottsága a pincér előzékeny, figyelmes, szolgálatrakész alakjának és a 40.000 pengős autóban pótfeszkedő Wilmánszky »méltóságos vezérigazgató úr« típusának szembeállításával válik különösen meggyőzővé, (»A pincér«) Az élethelehetőségek minimalisra süllyedése végsőkéig feszíti az osztályellentéteket, s forradalmasítja az elnyomott osztályokat, (»Egyszer jóllakni«), de az önérték, becsület feláldozására szoritja a kispolgári-paraszti rétegeket is (»A kutya«). E korszak politikai cikkei és riportjai még mélyebbről mutatják ezt az egész emberi válságot és arról is tájékoztatnak, miben látja Móricz Zsigmond — ilyen körülmények között — a saját írói feladatát. (Ezek bemutatása az előszóban megalapozta volna az író társadalombírálatára vonatkozó — egyébként helyes — mondanivalókat.) »Az igazság keleten más, mint nyugaton. A tulajdon értékelése új elbírálás alá esik. A parlamentarizmus csődöt mondott... a nagytőke épp olyan vergődő, mint a legkisebb egzisztencia.« . . . . . »Egy kaotikus kavargás az egész emberiség élete, és ebben a kavargásban nincs sehol egyetlen fix pont sem. Hiába nézünk végig Európá államain vagy Amerikán sehol sincs többé nyugalom, mindenütt ugyanazt az eszmei felrázkódást és lelki kataklizmát lehet konstatálni.« . . . . . »Minden család tele van a felszervelt gyermekek kétségbeesítő tagjaival. Az emberi önérték megsemmisítése, ha éveken keresztül a szerény fizetésű aprák kell támaszkodni... De legszomorúbb és rombolóbb érzés a fiatalságra, hogy tétlen emésztődésben azt kell éreznie, hogy reá ebben a világrendben nincs szükség... De még szörnyűbb a szegény ipari munkás helyzete, aki kénytelen fejlődése kezdetén lévő gyermekét áruba bocsátani, hogy annak parányi keresetéből tartsa el magát. Példa van számtalan s a példa fáj... Mekkora lelki nyomorúságot, milyen dantei kínszenvedést ró a lelkekre a mai élet... Kire számítson az emberiség ezeknek a szörnyű életeknek a kiigazításában?... A Kormány?... parlament?... társadalom? ...«

Móricz felismeri, hogy »soha az emberiség történetében ilyen roppant felelősség nem volt a kimondott és leírt szón«... és, hogy »az új író s az új irodalom feladata többé nem az, hogy hasonlítson a szó az élethez, nem az, hogy a szellem virágaival szórakoztasson és gyönyörködtessen. Hanem az, hogy vállalja a keresést és a kijelentést. Vállalja

nem egy nemzet nevében, hanem az egész egy nívón fetrengő, vergődő, lelki kétségben gyötrődő emberiség nevében.» Csak innen, ezekből az írásokból kiindulva érthetjük meg az író magatartását, az egész ezután következő fejlődését, így a korszak novelláit is.

Az író feladata — láttuk, milyen világosan felismerte Móríc Zsigmond — már nem csak az, hogy valóságosan ábrázolja az életet, hanem, hogy vállalja az egész emberiség számára a kiütkeresést. Éppen ez a vergődés, szenvedés, *ütkeresés* teszi annyira értékessé és mélyen emberivé a 30-as évek közepén írott novelláit is. Ebből a szempontból kell megvizsgálnunk a kötet két legértékesebb írását: az »Egyszer jóllakni« c. zsellér- és a »Kiserdei angyalok« c. munkás-tárgyú novellát. Mindkettő a reális művészi ábrázolás nagyszerű remeke. Eszmei mondanivaló szempontjából messze fölülmúlják a többi novellát, de a tartalom formába, emberi jellemekbe, cselekvésbe való átömlesztés tekintetében is a legfőkétebb alkotások közéjébe állnak. Az »Egyszer jóllakni« zsellér Kis Jánosa pozitív alak, képviseli az objektív helyzetből, a feszült társadalmi ellentétekből az íróra rákényszerített útmutatást. Móríc mindvégig nagyszerűen jellemzett típusokat és tipikus körülményeket tudott teremteni. A napokig zsirtalan »fött vizen« dolgozó zsellérei, a parasztok életéről mit sem tudó, csak az élet tejfelén élő, erkölcsstelen fiatal grófja, a grófi életforma védelmére (nagyszerű szerkesztési készséggel) a cselekménybe behozott csendőrök — olyan alapvető ellentétet tárnak fel, amelynek csak egyetlen megoldása lehet: a Kis János tétével, magatartásával képviselt út: »Egy sovány ember odakúszott Kis Jánoshoz: — Hallottad? — Hallom — mondta Kis János tompán.

— Gavallér — mondta az ember.

— Gavallér?... gazember!... Miért? — Azt akarja, hogy egész éccaka dolgozzunk...

— De minden tíz ember kap egy kövér birkát, lehet belőle birkatökányt csinálni... És egy mázsa lisztet ad... És mindent, ami hozzá kell... Húsz kiló zsírt és húsz kiló túrót... Lehet túrós galuskát csinálni és öt hektó bort...

— Kevés — mondta Kis János...

— Hát mennyi kellene?

— Minden... Amilyen csak van a grófnak, minden... A harmincezer hold földje, meg kastélya, a tanyái, a csordái, ménesei, disznófalkái,...

— Mind lenyelnéd?

— Le! Még ötlet is ráadásul! »... Két csendőr ült mellé — mikor a gróf táncra kérte Évát... Kis János hozzáfogott enni... Nem ment. Egy falatot lenyelt... Kiköpte... Kiadta.

— Csendőr úr — lássa ez a baj...

A szegény ember nem bír enni. Mér? Mer

szegény... A szegény csak mérget eszik... Igaz?... Jóllakik a levessel, mire a húsrá kerülne a sor, már neki vége... Azt már más falja fel... Nincs az embernek két gyomra, hogy mindent bevegyen.

Ebben a pillanatban a gróf megcsókolta az asszonyt.

Kis János mosolygott. Elfehéredett és mosolygott. A keze rámeredt a kérsre és markolatig dőfte a csendőrbé »

A megalkuvás kiméltetlen bírálata, e grófi világ, egész államrendszerével együtt való bátor felszámolása, és e grófi vagyion nép kezére juttatása — ez a Kis János iránymutatása! Ennél többet Móríc soha nem tudott kimondani, s ezzel túl is ment szubjektív világnézetén és csak az objektív körülmények kényszerítették ki belőle ezt a megoldásmutatást.

Az ütkeresésben azonban Móríc tovább ment ennél. Helyesen látja Illés Endre előszavában, hogy a döntő kérdés: a munkásosztályhoz való viszony. De éppen ezt a korszakot értékelve nem szabad ott megállni, ahol ő megállt: t. i. annak megállapításánál, hogy »a magyar munkásság hiányzik Móríc társadalmi térképéről és figuráinak gazdaságából.« Éppen e korszak írásainak tanúságaként továbbmehtünk ennél, és *arra is próbálhatunk feleletet adni: milyennek látta Móríc a munkást és miért éppen olyan-nak?* És ez Móríc egész értékelése szempontjából igen lényeges kérdés.

Ennek megértésére vezet el bennünket a »Kiserdei angyalok« c. novella. Főalakja egy proletárlány, Gitka, egy Borsó-üzem válogató munkása. Ő a megtestesítője a novella eszmei mondanivalójának: *cselekvő* (ennyivel több a »Hurcolkodás« tanításánál) *szolidaritás a proletárok között*. Ezt az eszmei mondanivalót a leány apjának, egy »kormány kárpitosnak« a viselkedése és ideológiája gyengíti. Egy ügyvédnek 120 pengős munkát 4-ért csinált meg, s mikor a leány udvarlója megjegyezte, hogy »nem jól teszi, hogy rontja az üzletet... attól a gazembertől el kellett volna venni legalább 30 pengőt« — az apa így válaszolt: »... ha én 30 pengőt kérek, akkor nem csináltatja meg, mert az ügyvédnek semmi keresetem ma, csak ráfizet a kliensekre. Hát gondoltam magamban, nekem még kevesebb keresetem van, hadd éljen ő is, meg én is... Úgy él az ember a mai világban csak, ha egyik a másiknak nem ellensége, hanem segít, ahol lehet«. Ez az opportunista ideológia a novellában harc közben győz. Az az érdekes, hogy Móríc látja a másik oldalt is. De milyennek? Képviselője Jani, a Gitka udvarlója, egy állás nélküli géplakatos munkás és soffór. Ő lázad, utálja a »jóságot«, gyilkolni is tudna (mint a zsellér novella Kis Jánosa). Amikor pl. az anya elmondta, hogy ő meg 80 fillérért 3 napig lúgozott, súrolt — a fiú így tört ki:

»Fel kell akasztani azt a gazembert « —
 » — Senkit sem kell felakasztani . . . —
 mondta a kárpitos. Minek az a felakasztás.
 Ha felakasztják, akkor még 80 fillért sem
 fog adni!« A Jani alakja azért érdekes a
 Móricz szemléletét kutató számára, mert
 még őbenne sem talált rá az öntudatos,
 forradalmi, jövőt képviselő, kommunista
 munkásra, csak az ösztönös lázadóra: »De
 én még szegény ember se vagyok, csak egy
 csavargó koldus . . . — Mit csináljak, Gitka,
 adjon tanácsot, maga okos lány. Én nem
 akarok rossz lenni, én nem akarok gazember
 lenni, se tolvaj, se család. Én dolgozni akarok
 és szorgalmas munkával akarom eltartani
 magát és gyermekeimet. De mit tegyek, ha
 nincs munka, vagy ha van, nem tudok hozzá-
 jutni. Sokszor úgy érzem, ha az utcán
 megyek és látom, hogy mindenkinek megvan
 ezen a Pesten a bundája és az elegáns cipője,
 hogy gáncsot vetek valamelyiknek a lába
 elé és megmejjesztem « Ebből a lázadó
 proletárból — az ábrázolt körülmények
 között — csak öngyilkosjelöltet tudott
 csinálni. »Csak abban bízom, hogy isten
 adott elég ész ahhoz, hogy végezni tudjak
 magammal.«

A zsellér Kis Jánosból miért tudott Móricz
 kiutat mutató pozitív alakot formálni —
 és miért lett bukott hős a lázadó proletár
 Jani? — ez itt a döntő eszmei és egyúttal
 művészi kérdés. Látta a lázadó proletár
 alakját, fontosnak is tartotta ábrázolni, de
 győztesnek a megalkuvó, kispolgári ideo-
 lógiájú apát és az elvi kérdésekben közömbös,
 de a másik proletáron ösztönös osztálytudat-
 ból segítő Gitkát tette. Miért? Csak egy
 felelet lehet: mert ezt látta uralkodó szemlé-
 letnek a munkásosztály soraiban. (Természe-
 tesen erősen kihangsúlyozódik, hogy ő,
 az író látja ezt uralkodó szemléletnek —
 bár azt is meg kell állapítanunk, hogy
 volt rá objektív alapja is.) Ugyanerről a
 proletár szemléletről győz meg egy ugyan
 csak ebből a korszakból származó, József
 Attiláról szóló irodalmi cikke is. »a proletár
 elrontott emberi példány . . . « »félbemaradt
 lény, akiből nem lett se paraszt, se gazda,
 se gondterhes kereskedő főnök . . . (akiből
 nem lett) polgár . . . « Ezt a proletár ideológiát
 a Szociáldemokrata Párt képviselte, és ezt
 Móricz is felismerte — mint sokkal később,
 1942-ben a Népszava-üggyel kapcsolatos
 egyik levele bizonyítja. Ez az opportunista
 munkásság zárkózott el a parasztság problé-
 mái elől és Móricz ezekkel nem tudott
 azonosulni.

A Móricz proletáriátus felé irányuló kiút
 keresése, de ennek meg nem találása — hozta
 az író nagy művészi megpróbáltatásait, válsá-
 gát. És erről ad nagyon megrázó képet az
 »Életre lépve« c., e kötetben — sajnos —
 nem közölt novella. »Csak a fiatalnak lehet
 szabadon engedni magát, aki saját öröme

dolgozik. Neki ezt (t. i. a Péter képét D. M.)
 úgy kell megcsinálni, hogy a papok átve-
 gyék . . . Hogy a színei édeskések? Próbáljon
 ne az lenni. Elég, hogy megengedi magának,
 hogy a bonctani érték őszinte marad, ha
 még a színekben sem tesz engedményt,
 akkor nem veszik át . . . Hiába a nagy mult!«

Az időrendi szerkesztés problémáiból
 indultunk ki. Láttuk: a gazdasági válság
 időszakának ábrázolása hogy táguult kivezető
 út keresésé, sőt mutatásá. Innen érthetjük
 meg az író további témaválasztásait is. Ott
 az emberi nyomorultság legteljesebb fokát
 képviselő »Árvácska« téma (a novella szintén
 hiányzik a kötetből —) Ott vannak a
 proletárlány sorsának ábrázolásai: a Csibe-
 írások. És nem véletlen, hogy éppen ebben
 a korszakban kezd hozzá saját élete, gyermek-
 kora ábrázolásához, hiszen ezek a novellák
 (később az »Életem regénye«) egyúttal a
 szegényparaszti nyomor elviselhetetlen,
 lázító képét adják. (Ld. pl. »Levélhordó« c.
 novellát.)

Szerintünk tehát ez a kötet és a bevezető
 előző Móricz utolsó korszakának sokkal
 mélyebb és átfogóbb képét kelthette volna
 fel az olvasóban, ha Illés Endre a szerkesztés
 alapszempontjának az időrendet tekintette
 volna és kiindulásul a társadalmi válság —
 Móricznál kétségtelenül fordulatot hozó — bő
 bemutatásából és elemzéséből indult volna ki.

Utaljunk még röviden az előző pár lényeg-
 es problémájára. Illés Endre közvetlen,
 meglehangú, az író életét és műveit alaposan
 ismerő előszava nagyon közel hozta az
 olvasóhoz az öregező Móricz Zsigmondot.
 Megismertette vele az író egyre nehezedő
 művészi és emberi problémáit. Erre kitűnő
 módszert alkalmazott: Móricz cikkeinek,
 riportjainak, közvetlen vallomásainak nagy-
 szerű anyagára építve beszélt az öregező
 író legnagyobb művészi vállalkozásairól.
 Sajnos, ebbe az egységbe a novellákat nem
 tudta bekapcsolni, így azok csak önállóan
 kerültek rövid bemutatásra. Lényegesebb
 hibája ennél az, hogy az író művészi problé-
 máinak tárgyalásánál az »őregkort« nem
 iktatta be Móricz írói fejlődésrájzába. Nem
 emelte ki, hogy éppen az a korszak hozta
 meg fejlődése csúcát, mely a harmincas
 évek elején jelentkező nagy gazdasági
 válságra való reagálásaival kezdődött —
 (Illés — mint már előbb bemutatottuk — arra
 sem helyezett elég súlyt, hogy Móriczot a
 gazdasági válság által felvetett problémák
 juttatták el a néppel való teljes azonosulás-
 hoz, így a politikai válaszúthoz is,) — és a
 Rózsa Sándor c. nagy koncepciójú regényében
 fejeződött be. A fejlődés csúcát jelentő
 Rózsa Sándor regényről szintén — egészen
 érthetetlen módon — hallgatott, amikor
 pedig még a Magvetőről is bőven beszélt.

Összefoglalva.: az »Árverés a nádason« c.
 kötetéről azt kell elmondani, hogy tudományo-

san is lényeges hiányt pótol az azzal, hogy — bár bizonyos szempontból hibásnak tekinthető a szerkesztés és a válogatás — egészében azonban a 30-as évek eddig önálló kötetben ki nem adott novelláiból a legértékesebbeket tudta egy kötetbe összefoglalni.

Tudományos értékén túl azonban lényeges nevelő hatása van a kötetnek még ma is, mert saját korában népért küzdő politikai

cselekedet volt minden egyes darabjának megjelenése. Olyan politika, melyet Móricz is annak tartott és mi ma is annak tartunk : »En magamra és minden fróra nézve csak egyetlen formáját ismerem el a politizálásnak : a magamét! Ha valaki kiáll az emberek elé és elmondja, hogy élnek ott, ahol a hetedik krajcár hiányzik... az döntő politikai nyilatkozat.«
Durkó Mátys.

HELTAI GÁSPÁR: A RÉSZÉGSÉGNEK ÉS TOBZÓDÁSÁNAK VESZEDELMEK VOLTÁRÓL VALÓ DIALÓGUS

Sajtó alá rendezte : *Stoll Béla* Közoktatásügyi Kiadóvállalat 1951.

Első kiadásának — egy év híján — négy-száz éves évfordulóján jelent meg új s egyben első modern kiadásában Heltai Gáspár Dialógusa. Ezzel a könyvvel a régi magyar irodalomnak egyik becses alkotása került az olvasók s a tudományos kutatók kezébe. Egyben azonban adósság törlesztés is ez a kiadás a felvilágosodás előtti irodalmunknak kéziratban heverő vagy csak régi kiadásban megjelent értékeivel szemben.

Heltai Gáspár szásznak született s a század legjelentősebb magyar nyelvű prózaírójaként halt meg. Életműve megértése, kibontása izgalmas téma az irodalomtörténet számára. Önmagában felőleli a reformáció radikalizálódó, egyre balfel tartó fejlődését. A lutheránus szászok plábanosa, Dávid Ferencsel együtt lesz a szakramentárius irányzat híve, majd a hatvanas évek végén antitrinitárius. Hogyan vált a század legjobb magyar nyelvű prózaírójává Heltai, aki — a Dialógus Ajánlásának vallomása szerint — csak 1536-ban kezdett el magyarul tanulni? Erre a kérdésre Heltai társadalmi helyzete, nyomdászvállalkozó mivolta adja meg a választ. Ő ugyanis nemcsak, sőt nem elsősorban lelkipásztor volt, hanem nyomdász is. 1549-ben alapították meg Hoffgreff Györggyel együtt a kolozsvári nyomdát. Ez a nyomda — eltérően a század általános gyakorlatától — sem a feudális hatóságoktól, sem pedig a városi tanácstól nem függött: önálló üzleti vállalkozás volt. Heltai könyvkiadóként jött rá arra, hogy magyar nyelvű könyveket érdemesebb kiadni, mint német nyelvűeket. A szászok közvetlenül Németországból beszerezheték a szükséges könyveket, az ezenkívül jelentkező igényeket pedig kielégítette Honterus brassói nyomdája. Heltai előtt tehát egyedül a magyar nyelvű felvevő piac maradt nyitva. Ez azonban önmagában még nem magyarázná meg Heltai magyar nyelvű íróvá válását. Tovább kell lépünk az előbbi nyomon. Heltai, mint nyomdász, egyre inkább elszakadt

saját osztályától, a szász patricius polgárságtól. Ez a réteg ekkor már a termelőerők konzerválására törekedett, azok fejlesztése helyett: az ipar fejlődését ekkor már amúgyis akadályozó céhek kapuit lezárták, tőkájüket földbe fektették. Heltai nyomdájával nem ezt az utat akarta járni. Az ő meggazdagodását nem a szász nemzetiségi elzárkózás és ezzel a felvevő piac leszűkítése — ellenkezőleg — a belső piac kiszélesítése biztosította. Így került szoros kapcsolatba az ötvenes évek második felében a hasonló célokat valló kolozsvári magyar kézműves polgársággal és ezek között találta meg olvasóit is. A szász polgárságtól elszakadva, közelkerült a magyar kézműves polgársághoz: megismerte annak életét, kulturális szükségleteit. Nemcsak megismerte, de egyben meg is szerette a magyarságot: erre mutat a magyar nyelv iránti szeretete, valamint Magyar Krónikája, amellyel azt bizonyította, hogy a magyar multat is magáénak vallja.

Heltai végigjárta a reformáció különböző fejlődési állomásait: ez azonban nem azt jelenti, hogy az ő életútja azonos Dávid Ferencével. Az antitrinitarizmushoz csak több évi fontolgatás után csatlakozott, majd János Zsigmond halála után nyíltan nem állt ki hite mellett. Heltai vagyonosodó polgár volt: az ő törekvése a rendezett állam megteremtésére irányult, amely megfékezi a feudális dúlókát-fosztókat, de egyben fékentartja a népi megmozdulásokat is. Ezért hangsúlyozza műveiben, hogy a fennálló rend isteni eredetű (tehát megdönthetetlen), a hatalmasokon az isten áll bosszút. (Nem a nép.) Világnézetének ezek a korlátai nem csökkentik szemünkben jelentőségét. Egész életműve: harc a feudalizmus ellen. Harcát nem elszigetelt polgári, hanem közös jobbágy-polgár platformról vívta. A haladó polgárok törekvései ebben a korban egybeestek a jobbágyok érdekeivel. Irodalmi művei: a Dialógus, a Fabulák, a Háló, a Magyar Krónika egy-egy állomását jelentik